

TÜRKİYE EKONOMİSİ

1923 – 1929: CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARI

1923-1929 Dönemi; ekonomik ve toplumsal değişimin hız kazandığı, gerek mülk edinme gerekse sermaye birikimi süreçlerinin farklı boyutlara taşındığı bir yeniden düzenleme dönemidir. Özellikle ekonomi politikasının ana ilkelerinin belirlenmesi, kurumsal ve yasal düzenlemelerin tekrar ele alınması ile izleyen dönemler için bir temel teşkil etmiştir.

Söz konusu dönem, Cumhuriyetin beraberinde getirdiği reform hareketlerinin ağırlık kazandığı bir geçiş dönemi olarak kabul edilmektedir.

İlk olarak arkadaşlar İzmir İktisat Kongresi zerinde duracağız. Sonrasında Lozan Barış Antlaşması ve 1929 Büyük Dünya Bunalımı etkilerine değineceğiz.

1) İZMİR İKTİSAT KONGRESİ (17 ŞUBAT-4 MART 1923)

Türkiye Cumhuriyeti, emperyalizmle silahlı bir mücadele sonucunda kurulmuş bir devletin dünyada ilk örneği olmuştur. Cumhuriyetin ilan edildiği ve yeni Türk Devleti'nin tüm ülkelerce tanındığı 1923 yılı, aynı zamanda bu yeni devletin ilkelerinin de belirlendiği bir yıl olmuştur.

Liberal ekonomi deneyiminin söz konusu olduğu Cumhuriyetin kuruluş yılları, reform hamlelerinin ağırlık taşıdığı bir geçiş dönemi olarak incelenmektedir. 1923-1929 dönemi iktisat politikalarının temelini ve ulusal ekonomiyi kurma çabalarının ilk adımını; 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar meydana getirmiştir.

İzmir İktisat Kongresi; ülkenin karşı karşıya olduğu iktisadi problemleri tespit etmek ve çözüm yolları aramak üzere gerekli politik adımların atılması amacıyla, hükümetin girişimi ile gerçekleştirilmiştir. Kongreye sanayiciler, çiftçiler, tüccarlar ve işçiler ile bazı devlet dairelerinden 1135 temsilci katılmıştır. Ancak temsilcilerin seçiminde belli bir ölçü ya da kural gözetilmemiştir.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların "misak-ı iktisadi (iktisadi yakınlaşma)" ile çiftçiler, tüccarlar, sanayiciler ve işçi grupları olmak üzere iki temel üzerine odaklandığı anlaşılmaktadır.

- Lozan görüşmelerinde mutlak bağımsız bir devlet imajını oluşturmak.
- Ulusal iktisat politikalarını belirlemek.

İlk bölüme giren kararlar aşağıda sıralanmaktadır:

- Bütün çabalar ülkenin ekonomik kalkınmasına yönelik olmalıdır.
- Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacaktır.
- Ormancılık ve madencilik geliştirilmelidir.

▪ Savaşlar yüzünden azalan ve sağlığı bozulan nüfusun sorunları ekonomik gelişmeye yardımcı olacak şekilde çözümlenecektir.

▪ Hayvancılığın geliştirilmesine çalışılacaktır.

▪ Lüks ithalattan kaçınılacaktır.

▪Yabancı sermayeye ekonomik gelişmeye katkısı olmak şartıyla karşı olunmayacaktır.

▪Çalışma özgürlüğü kabul edilmekle birlikte, tekelci uygulamalara izin verilmeyecektir.

İkinci bölümde yer alan bazı kararlar ise şunlardır:

▪ Reji idaresi (o dönemde yabancıların elinde bulunan tütün, alkollü içkiler ve diğer mali tekeller) ve yönetimi kaldırılacaktır.

▪ Tütün tarımı ve ticareti serbest olacaktır, ihraç edilen tütünün işlenmiş olması gerekmektedir ve vergileri tüketiciden alınacaktır.

▪ Aşar kaldırılacak, yerine uygun bir vergi konulacaktır.

▪ Ziraat Bankası yeniden düzenlenecektir.

▪ Demiryolları, limanlar ve diğer ulaşım altyapısı geliştirilecektir.

▪ Hayvancılıkla ilgili tedbirler alınacaktır.

▪ Tarımda makineleşmeye gidilmelidir.

▪ Tarım aletlerinin Türkiye’de üretimi sağlanmalıdır.

▪ Uygun bir isimle bir ticaret bankası kurulacak ve hükümet bu bankanın sermayesine katılacaktır.

▪ Kambiyo ve borsa işleri düzenlenecek, borsalar millileştirilecektir.

▪ Bulunmuş fakat işletilmeyen madenlerin işler hale getirilmesi için ihaleler açılacak, işletme hakkı tercihen Türklere verilecektir.

▪ Kabotaj hakkına işlerlik kazandırılacaktır. ▪ Türk armatörler teşvik edilecektir.

▪ Gemi yapım sanayii geliştirilecektir.

▪ Gümrük politikası; ticaret, tarım ve sanayii geliştirecek şekilde düzenlenecektir.

▪ İhracat teşvik edilecektir.

▪ Yeni bir gümrük tarifesi hazırlanacaktır.

▪ Tekel sistemi kaldırılacaktır.

▪ Kara ve deniz ticaret kanunları yeniden düzenlenecektir.

▪ Ticaret ve sanayi odaları kurulacaktır.

▪ İç sanayi, dışa karşı gümrükle korunacaktır.

- Sinaî makine ve teçhizat ithalatından gümrük alınmayacaktır.
- Teşvik-i Sanayi Kanunu sinai gelişmeye yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenecektir.
- Teşvik-i Sanayi Kanunu 25 yıl daha yürürlükte kalacaktır.
- Türk Sanayi Şirketleri'nde sermayenin en az %75'i Türklerin elinde bulunacaktır.
- Devlet memurları ve askerlerin ihtiyaçları iç üretimle karşılanacaktır.
- Sanayicilere kredi vermek üzere bir sanayi bankası kurulacaktır.
- İşçilerin çalışma şartları düzenlenecek, madenlerde 6 saatten fazla çalışılması ve 18 yaşından küçüklerin çalıştırılması önlenecektir.
- Asgari ücret hadleri her üç ayda bir belirlenecektir.

Kongre bir taraftan farklı üretim birimlerinin sorun ve isteklerini siyasi yönetim ile paylaşabileceği bir platform olma özelliği taşıırken, diğer taraftan da yabancı sermayenin ülke yasaları ile nasıl uyumlu hale getirilebileceği konularını kapsamaktadır.

Kongre'nin genel atmosferinde kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezler ön plana çıkmıştır. Kongrede alınan kararlar üreticinin, ihracatın, milli sanayinin ve işçinin korunmaları ile demiryollarının geliştirilmesi çerçevesinde ele alınmıştır.

Kongrede alınan kararlara uygun olarak özel sektör girişimcilerine ticari kredi sağlamak için 1924 yılında İş Bankası, sanayi kredilerinin sağlanması için de 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. 1927 yılında ise Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkartılarak İzmir İktisat Kongresinde alınan özel teşebbüsü kredi ile destekleme ve sanayileşme kararları uygulamaya konulmuştur.

İzmir İktisat Kongresi'nin Cumhuriyetin ilk yıllarındaki politikaların belirlenmesinde özel bir öneminin olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda; ulusal sanayiinin kurulması için özel önlemlerin alınması, yerli malların kara ve deniz ulaştırmasında indirimle gidilmesi, sanayicilere kredi verilmesi, özel sektörün yapamayacağı yatırımları devletin üstlenmesi, yerine uygun bir vergi konulması şartı ile aşar vergisinin (tarım ürünleri üzerinden aynı olarak onda bir oranında alınan geleneksel bir dolaysız vergidir) kaldırılması kongrede alınan önemli kararlardır.

İlke olarak özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşmenin belirlendiği dönemde sağlanan teşvikler ile özel girişim hızla çoğalmış; 1928 yılında yasadan yararlanan kuruluş sayısı 1261 iken, bir yıl sonra bu sayı 1589'a, 1930 yılında ise 1857'ye yükselmiştir. Liberal içerikli bu kararlardan da anlaşılabileceği gibi; ekonomi özel teşebbüse her alanda açık olacak; devlet ise koruyucu, teşvik edici ve düzenleyici bir rol üstlenerek ekonomik faaliyetlere müdahale edecektir.

2. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE 1929 BÜYÜK DÜNYA BUNALIMI

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan ve gerek siyasi gerekse iktisadi açılardan önemli sonuçlar doğuran Lozan Barış Antlaşması 1923-1929 döneminin bir diğer önemli gelişmesidir.

Lozan Barış Anlaşması, dışa ilişkiler hakkında yeni düzenlemeler getiriyordu. Lozan'da Türkiye'nin amacı siyasal ve ekonomik bağımsızlığı tüm öğeleriyle sağlamak biçiminde özetlenebilir.

Lozan'da üzerinde durulan ekonomiye ilişkin başlıca konular şunlardır:

- 1) Kapitülasyonların kaldırılması,
- 2) Yabancılar verilen ayrıcalıklar sorunu,
- 3) Osmanlı borçları,
- 4) Gümrük düzenlemeleri,
- 5) Savaş zararları,
- 6) Nüfus değişimi,
- 7) Musul sorunu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlayarak, yabancılar tanınan ekonomik, ticari ve yasal ayrıcalıkların tümüne kapitülasyonlar denilmektedir. Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı Devleti kapitülasyonları tek yanlı olarak kaldırdığını duyurmuştu. Lozan'da ise kapitülasyonlar tümüyle kaldırıldı. Yabancı ortaklıklar ve kişiler, ülkenin yasalarına göre faaliyet gösterecek, yasalar da yeniden düzenlenecekti.

Yabancılar tanınan diğer bir yetki olan kabotaj hakkı Lozan'da kaldırıldı. Türkiye'de deniz ulaşımı yetkisi yalnız Türk gemilerine tanındı. Bunun sonucu olarak bir taraftan ulaşım olanaklarının yetersizliği taşıma ücretlerinin artışına yol açtı, diğer taraftan da yabancı sermayenin ülkeyi terk edişi hızlandı.

Osmanlı Borçlarının büyük bir bölümü Türkiye Cumhuriyeti tarafından devralınmıştır. Osmanlı Borcu, Lozan Antlaşması'nın öngördüğü sınırlar göz önünde bulundurularak, Türkiye Cumhuriyeti ile imparatorluğun topraklarını paylaşan diğer devletler arasında dağıtılmıştır.

Fakat borç paylaşımı konusunda devletler arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Alacaklılar ile Türkiye arasında 13 Haziran 1928'de imzalanan anlaşma ile Türkiye, Osmanlı'nın 161 milyon altın liralık borcunun 107 milyon altın liralık kısmını ödemeyi taahhüt etmiştir. Yıllık taksitlere bölünen bu borcun bütçeye getirdiği yük, kamu yatırımlarını sınırlandırmıştır.

Türkiye bu borçları 1954 yılında tamamen ödemiştir.

Gümrük tarifeleri, Lozan'da en önemli tartışma konularından biriydi. Sonunda Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1 Eylül 1916 tarifesinin beş yıl süreyle yürürlükte kalması görüşünü benimsemek durumunda kaldı. Bunun sonucu olarak dışalım ve dışsatımda, bazı olağanüstü durumlar dışında herhangi bir düzenlemeye gidilmeyecekti. (1929 yılında 1499 sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkan gümrük vergilerindeki artışlar ile öncelikle koruyucu (himayeci) bir politika izlenmiş, fakat söz konusu düzenlemeler ile aynı zamanda devlete yeni gelir sağlanması da amaçlanmıştır.)

Nüfus değişimi, Türkiye ve Yunanistan arasında önemli bir sorun oldu. Anlaşmaya göre İstanbul'da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler dışında kalan Rumlar Türkiye'yi, Türkler de Yunanistan'ı terk edeceklerdi. Bu durum kentli nüfusunun azalmasına, ekonominin nitelikli işgücü sorunuyla karşılaşmasına neden oldu.

Musul sorunu özünde, petrol çıkarlarıyla ilgiliydi ve Lozan'da bir sonuca bağlanamadı. Daha sonra Uluslar Topluluğu'nun aracılığı ve İngiltere'nin baskısıyla Türkiye'nin yıllık petrol gelirlerinin yüzde 10'unu 25 yıl süreyle alması biçiminde bir anlaşmaya varıldı.

Özetle dönemin iktisat politikalarını belirleyen ve bu anlamda önemli bir rol oynayan Lozan Barış Antlaşması'nın dışa açık bir iktisadi yapının benimsenmesi ve kapitülasyonların tamamen kaldırılması hükümlerinin yanı sıra;

▪ Gümrük tarifelerinin beş yıl süre ile 1916 yılındaki seviyede tutulmasının sınai üretimi bir süre daha gümrük korumasından mahrum bırakması ve

▪ Osmanlı Dış Borçlarının bir bölümünün genç Cumhuriyet tarafından devralınması sebebiyle henüz başlangıç aşamasında bir borç yükü altına girilmesi olumsuz bir tablonun oluşmasına engel olamamıştır.

1929 BÜYÜK BUHRAN

Büyük Buhran, Büyük Depresyon veya 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, 1929'da başlayan ve 1930'lu yıllar boyunca devam eden ekonomik buhrana verilen isimdir. Buhran, Kuzey Amerika ve Avrupa'yı merkez almasına rağmen, dünyanın geri kalanında da (özellikle de sanayileşmiş ülkelerde) yıkıcı etkiler yaratmıştır.

1.Dünya Savaşı'nın ardından Amerika Birleşik Devletleri her alanda büyük bir güç haline gelmişti. Zor durumda olan Avrupa'nın aksine bu dönemde birçok sektörde üretim artışı yaşanmış ve bu durum da bir tüketim toplumu oluşmasına olanak sağlamıştı. Tüketime artmasıyla beraber hisse senetleri de değerlendirilmiş ve 1929 yılına gelindiğinde New York borsası hızla büyümüştü.

1929 yılının ortasından itibaren toplumda tüketime azalmasıyla birlikte ekonomik başlamış ve ilk kez 3 Ekim günü birkaç büyük şirketin hisse senetlerinde değer kaybı yaşanmıştır. Yaşanan bu değer kaybı kalabalık yığınları paniğe sevk etmiş ve 29 Ekim Perşembe günü borsada satılan yaklaşık 13 milyon hisse senedi ile birlikte borsa büyük bir çöküş yaşamıştır.

Büyük Buhran Nedenleri

- Kötü bir yapılanma ile kurulmuş olan bankaları denetleyen bir kurumun olmaması ve bankaların özgürce kredi dağıtıp bu kredileri geri alamaması.
- Yaklaşık 200 büyük holdingin ABD ekonomisinin % 50'sine sahip olması. Bu da tek bir holdingin bile iflasının ekonomiyi sarsmaya yeteceğini gösteriyordu.
- ABD'nin 1. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere ve Almanya'dan istediği savaş tazminatını altın olarak almak istemesi fakat yaşanan altın sıkıntısı nedeniyle bu tazminatın tahsil edilememesi.

- Başkan Hoover yönetiminin ekonomi alanındaki tecrübesizliği olduğu söylenebilir. Bu düşüncenin savunucularına göre Başkan Hoover yönetimi, 1920'lerde hüküm süren liberal ekonomi anlayışına göre ekonomiye devlet müdahalesi yapmamayı uygun görmüştü. Ancak 1929 krizine müdahale etmemenin toplumsal maliyeti çok büyük olmuştu. Daha sonraları başkan müdahaleye karar verdiğinde ise hem çok geç olmuştu hem de müdahale başarılı olamamıştı. Örneğin devlet bütçesini dengelemek için devlet harcamalarını kısmasının ve vergileri arttırmasının işsizliğe sebep olduğu ve bunun da insanların satın alma gücünün azalmasına ve fiyatların düşmesine neden olduğu savunuldu.

Büyük Buhran Sonuçları

- Borsada yaşanan çöküş kısa sürede bankaların ve şirketlerin iflas etmesine sebep olmuştur.
- Yatırımlarda yaşanan büyük bir düşüşle birlikte büyük boyutta bir işsizlik yaşanmıştır.
- 1931 yılında yalnızca Amerika'da 6 milyon işsiz ortaya çıkmıştır.
- Tarım sektöründe yaşanan krizin sonunda çiftçilerin % 25'i topraklarını kaybetmiştir.
- 1929 ile 1932 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki fabrikaların yarısı kapanmıştır.
- Kısa süre içinde diğer ülkelere sıçrayan kriz ilk olarak İngiltere ve Almanya'yı vurmuştur. Avrupa'da işsizlik % 30'lara çıkmıştır.
- Uluslararası ticaret hacmi % 60 azalmıştır.
- Global çapta yaşanan bu ekonomik kriz 2. Dünya Savaşı'nın yaşanmasında büyük bir rol oynamıştır. (işsizlik ve fiyat düşüşleri ortaya çıktı)

Türkiye ekonomi piyasalarında, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin etkisiyle tüm dünya ile eş zamanlı 1933 yılından itibaren devletçi politikalar ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde devletin müdahaleleri artmış ve tarımdan sanayiye doğru bir yönelme başlamıştır.

1929 yılında dünya genelinde yaşanmış olan ekonomik bunalım, Türkiye'de özellikle, ödemeler dengesi açıkları ve parasal kriz olarak ortaya çıkmıştır. 1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye'deki etkisinin sonucu olarak küçük imalat işletmelerinde iflâslar hızlı bir artış göstermiş, özel sektör sanayileşme yönünde beklentilerin altında bir performans göstermiştir.

Kriz etkisini daha çok dış ticarete göstermiştir. Çünkü Türkiye'nin dış ticareti genel olarak tarımsal ürün ihracatı ile sanayi maddeleri ithalatına dayalı bir seyir izlemiştir. Bu nedenle tarımsal ürün fiyatlarında yaşanan büyük değer kayıpları Türkiye'nin dış ticaret hacmini daraltmış ve ekonomik krizle birlikte Türkiye'de iflasların yaşanmasına neden olmuştur. Ticaret şirketleri, sanayiciler, çiftçiler üretimi arttırmak üzere almış oldukları

kredileri ödeyememe sorunuyla karşılaşmış o zamana kadar kendiliğinden işlediği görünümündeki piyasa mekanizmasının artık işlemediği görülmeye başlamıştır.

Dünya Buhranı'nın Türkiye ekonomisine yansısıyla birlikte, 1930-1933 yılları arasında ithalatta hızlı ve büyük daralma meydana gelmiştir. Bu daralma Türkiye ekonomisinde bir para krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Sanayileşme süreci hızlanmıştır. Borçların yeniden yapılandırılması için yeni anlaşmalar imzalamıştır.

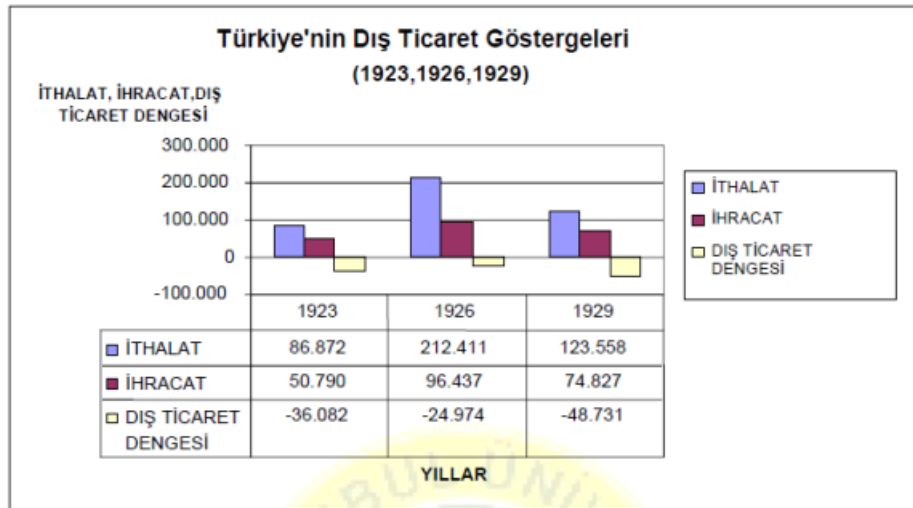
Genel olarak Türkiye'nin, 1929 yılında bir iyimserlik içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu iyimserlik, o yılki tarımsal üretimin iyi olacağı, dolayısıyla tahıl ithal gereğinin azalıp, ihracatın artacağı beklentisi ile yıl ortasında gümrük vergilerini arttırabilmek imkânı, dolayısıyla da sanayi alanında önemli girişimlerde bulunulabileceği ve yeni bir gelir kaynağının sağlanacağı beklentisinden doğmuştur. İlk beklenti büyük ölçüde karşılanmış, ikinci beklenti ise hükümet ve kamuoyu çevrelerinde yapılan yoğun tartışmaların ardından gerçekleştirilmiştir. Yeni gümrük tarifeleri, yerli üretimi olan mallardan azami vergi alınmasını öngörmektedir. Gümrüklerin arttırılmasıyla yeni bir mali kaynağın sağlanmasının yanı sıra, ihracatın kısılması sonucu bazı yabancı firmaların ülkeye yatırım yapmaları beklentisi de doğmuştur. Ancak, ithalat imkânlarının azalması, dış ticaretin sıkı bir şekilde düzenlenmesini gerekli hale getirmiştir.

Dönemin İktisadi Gelişmeleri

Dönemin iktisat politikaları, savaş sonrasında dünyada dengelerin yeniden kurulduğu bir ortamda oluşturulmuştur.

Cumhuriyetin kuruluş yılı olan 1923'te, ihracatımız 50.790 bin \$, ithalatımız ise 86.872 bin \$ olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl dış ticaret dengesi 36.082 bin \$ açık vermiştir.

Grafik 2.1 : Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri (1923-1929)

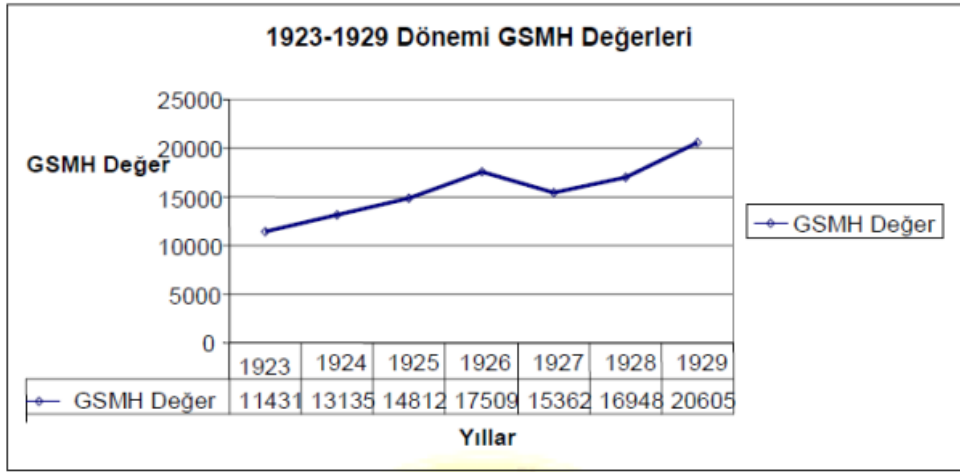

Kaynak: (DİE, 1991:290-293'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.)

1923-1929 Dönemi GSMH değerleri incelendiğinde; 1926-1927 yılları dışında GSMH'nin artma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır (Grafik 2.2). Bu dönemde tarım sektörü lokomotif

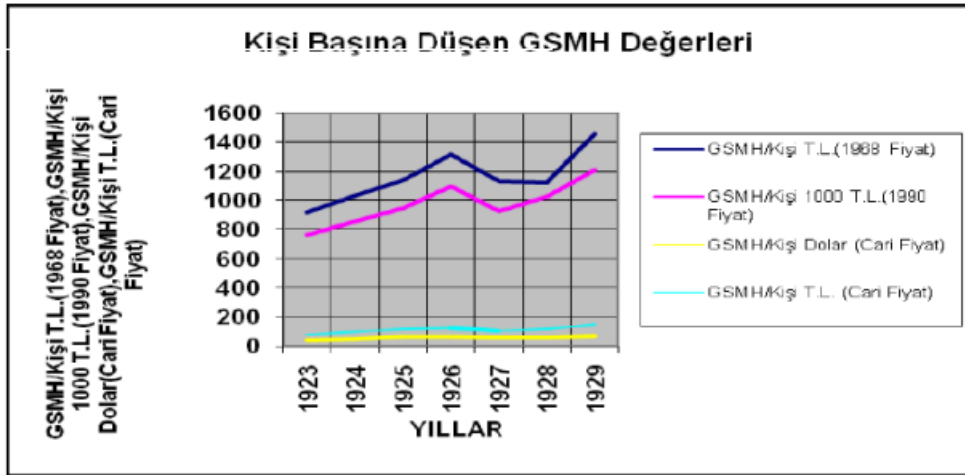
sektör görevi görmüştür. Bunun anlamı, bu sektörde meydana gelecek olumlu gelişmelerin diğer sektörleri de olumlu etkileyecek olmasıdır.

Grafik 2.2 : 1923-1929 Dönemi GSMH Değerleri

Bu dönemde, cari fiyatlarla hesaplanan kişi başına düşen gayri safi milli hasıla değerinin 1927 yılı hariç artma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 2.4: Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Hasıla

1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi üretimi muafiyetlerle teşvik edilmiştir. Ancak, özel teşebbüsün henüz yeterli seviyeye ulaşamaması ve verilen teşviklere rağmen sanayileşme çabasında önemli bir rol oynama imkânının olmaması nedenleriyle, sanayileşmede Devlet ve İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) öncü olmuştur.

Liberal iktisat anlayışının ekonomiye uygulanması çabasına rağmen, gerekli şartların oluşmamasından dolayı benimsenen sistem “karma ekonomik sistem” olmuştur. Dönemin maliye politikalarının özellikleri aşağıda sıralanmaktadır:

- İsfraftan kaçınarak, tasarrufa yönelmek.
- Denk bütçe.
- Yeni vergiler koymak yerine, vergilerin toplanma usullerinin iyileştirilmesi.

- Borçlanma ve emisyon olmaksızın maliyeyi düzen ve güven esaslarına göre yönlendirmek.

- Gerek içerde gerekse dışarda devletin itibarını korumak ve sürdürmek.

- Yabancı sermayeden ülkenin bağımsızlığına zarar vermeyecek ve gelişmeyi engellemeyecek biçimde faydalanmak.

Karma ekonomi, devlet ile özel kesimin üretime birlikte katıldıkları bir düzendir. Kamu ve özel kesim birbirine rakip olmayıp, birbirlerinin tamamlayıcılarıdır. Sanayileşme açısından ise bu dönemde benimsenen strateji “ithal ikamesi” olmuştur. İthal ikamesi, önceleri yurtdışından ithal edilmekte olan malların, koruyucu ve özendirici çeşitli politikalar ile yurtiçinde üretimini teşvik eden bir sanayileşme stratejisidir.

Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin dışa açık bir pazar niteliğini büyük ölçüde sürdürmesi, ulusal gelir içinde dış ticaretin önemli paya sahip olması, gümrük vergileriyle yurtiçi sanayinin korunamaması, özel kesimin teşviki yoluyla ekonomik kalkınmanın hızlandırılması denemesi, kredi piyasasında yabancı bankaların ağırlıklarını korumalarına hatta ülkede yabancı banka sayısında artışa yol açmış; 6 olan faaliyetteki yabancı banka sayısı 1929 yılına gelindiğinde 18’e yükselmiştir.

Bu dönemde genel olarak özel teşebbüse dayalı liberal ekonomi politikaları ile özel sektör korunmak suretiyle teşvik edilse ve sanayileşmede öncelik bu kesime verilmiş olsa da; sermaye, altyapı, girişimci azlığı dolayısıyla beklenen verim elde edilememiştir.

Dönemin sonunda, Türk sanayinin beklenen gelişmeyi gösterememiş olması üç temel nedene bağlanmaktadır:

- İzmir İktisat Kongresi’nin ilke kararları, ülkedeki organizasyon ve teşebbüs gücünün yeterli olmaması sonucunda uygulamaya konulamamıştır. Mevcut sanayi korunamazken, buna yönelik yasal düzenlemeler de 1927 yılı sonuna kadar sürüncemede kalmıştır.

- Lozan anlaşmasıyla 1929 yılına kadar olan beş yıllık süreçte, koruyucu gümrük politikaları uygulanamamış ve sonuçta sanayi yatırımlarının çekiciliği kalmamıştır.

- Sanayileşmeyi gerçekleştirecek finansmanın yetersizliği sebebiyle, oluşturulan kurumsal yapılarda etkinlik sağlanamamıştır. Bu dönemde kurulan İş Bankası (1924) ve Sanayi ve Maden Bankası (1925) finansman sorununa bir çözüm bulamamıştır.

ÜRETİM SEKTÖRLERİNİN GELİŞİMİ

1) TARIM

Tarımsal üretimin artırılması için özellikle vergi, kredi ve toprak mülkiyeti konularında önemli önlemler aldı. Toprak üzerinde özel mülkiyeti yaygınlaştırmak için yasal düzenlemelere gidildi. Bazı tarım ürünlerinin üretiminin özendirilmesi ve sulama, gübre, tohumluk sağlama ve teknik eğitim konularında kamu yardımı önlemleri geliştirildi.

Tarımsal vergi konusunda en önemli gelişme 1925 yılında aşarın kaldırılmasıdır. (Bu durum, İktisat kongresinde çiftçilerin belirttikleri temel isteklerine dayanıyordu.)

Tarımsal üretim teknolojisi ilkindir. Tarımın makineleşememesinin üretim ilişkilerinin bir sonucudur. Osmanlı'da üretimin pazara açılması dış ekonomik ilişkilerden kaynaklanmıştır. Pazara açılması çok sınırlı kalan tarımsal üretimde makine ile kol gücü üretimde makine kullanımına olanak vermemektedir. Karayolu ulaşımının ve pazara açılmanın yaygınlaşmasıyla tarıma makine girişi 2. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanacaktır.

Dönem süresince tarım ürünleri fiyatları çok büyük ölçüde yerel ya da yöresel piyasa koşullarınca belirlenmekte ve üretim miktarına, bölgelere ve mevsimlere göre önemli dalgalanmalar göstermektedir.

Bu dönemde düzenli kredi alanında önemli gelişmeler olmuştur. Öncelikle, Ziraat Bankası'nın yeniden düzenlenmesi ve kredi olanaklarının artırılması belirtilmelidir. Ancak bu tarımsal kredi genişlemesi ilk iki yıldan sonra devam etmemiştir ve bu kredi genişlemesinden büyük işletmelerin daha çok yararlandığı söylenebilir.

Diğer bir gelişme 1929 yılında tarım kredi kooperatiflerinin kurulmasıdır. Hükümet, tarımsal gelişmeyi sağlamak üzere ayrıca, tarım tekniği okulları açmış ve deney istasyonları gibi yöntemlerle üretim teknolojisinin geliştirilmesine yardımcı olmaya çalışmıştır.

Tüm bu gelişmelere karşın, dönem süresince tarımsal üretim yapısında köklü bir değişim olmamıştır. Tarımsal üretim, genellikle pazara kapalı, organik güce dayalı ve hava koşullarına bağımlı niteliktedir.

2) SANAYİ

Cumhuriyetin ilk on yılında sınai gelişmenin sağlanması için 1923 İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda önlemler alındı.

Alınan önlemlerden en önemlileri Sanayi ve Maadin Bankası'nın (1925) kurulması ve Sanayiye Teşvik Yasası'nın (1927) çıkarılmasıdır.

Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş amacı, özel sektöre kredi sağlamak, özel kesime ortaklıklar kurmak ve devlete ait olan sanayi kuruluşlarını geçici olarak işletmek ve zamanla bunları özel kesime devretmektir.

Banka 1932 yılına kadar faaliyette bulunmuş, devlete ait işletmeleri özel sektöre devretmemiş fakat 16 özel sermayeli girişime ortak olmuştur. Ancak bu girişimlerin özel sektör ortakları, çoğunlukla sermaye taahhütlerini yerine getiremedikleri için banka işlevlerini başaramamıştır.

1933 'de Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank devletçi uygulamanın temel örgütü olarak işlev görmüştür.

Sanayiye Teşvik Yasası, 1913 tarihli aynı adlı yasanın kapsamının genişletilmesine yöneliktir. Kanunun getirdiği belli başlı teşvik tedbirleri şöylece özetlenebilir: Sanayide kullanılacak her türlü teçhizatın gümrük vergisinden muaf tutulması, belediye hudutları dışında kalan hazine arazilerinin on hektarlık alanların sanayi tesisleri kuracaklara ücretsiz olarak verilmesi, belediye hudutları içindeki hazine arazilerinin sanayi kuruluşlarına on yıl vade ile satılması, özel teşebbüsün telefon-telgraf iletim hatları kurmalarına izin verilmesi yanında,

elektrik iletim hattı döşeyenlere ücretsiz direk tahsis edilmesi, sanayi ile ilgili her türlü malzemenin TCDD yolları ile naklinde %30 indirim uygulanması, Bakanlar Kurulu kararıyla, sanayi alanında yatırım yapan kuruluşlara üretimlerinin % 10'u kadar prim verilmesi bunlardan başlıcalarıdır. Görünüşte sanayileşmeyi gerçekleştirmek için pek çok olumlu yanı bulunan bu yasa, istenilen sanayi atılımını istenilen seviyede sağlayamamıştır.

Özetle söylemek gerekirse, Cumhuriyetin ilk on yılında sanayi alanında özendirme, sınırlı bir korumacılık ve kamu ortaklıkları gibi yöntemlerle özel sanayinin geliştirilmesine çalışılmışsa da bu alanda önemli bir gelişme sağlanamamıştır.

3) HİZMET SEKTÖRLERİ

Cumhuriyetin ilk on yılı kamu hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi açısından çok önemlidir.

Cumhuriyet döneminin başında **ulaşım** politikasının esasını demiryollarının kamulaştırılması ve yenilerinin yapılması oluşturur. Çıkarılan çeşitli yasalarla, yabancıların elinde bulunan demiryolu ağının satın alınması ve yenilerinin yapılması için hükümete yetki verildi ve uygulama da bu yönde oldu.

Demiryollarına çok önem verilmesine karşılık, denizyolları ve karayolları kamu yatırımları yönünden gerekli ilgiyi görmedi. Ulaştırma alanında salt demiryollarına dayalı bir tekil çözüm yoluna gidildi.

Ticaret alanındaki düzenlemelerin en önemlisi başta tütün, kibrit, alkol, ispierto, petrol ve şeker olmak üzere bazı malların dışalımının ve ticaretinin tekellere bırakılmasıdır. Burada söz konusu olan tekeli yapı, tümüyle alım-satım yetkisi verilmesinin bir ürünüdür. Tekel yetkisi esasında hükümete bırakılmakla birlikte, bu yetki kısmen veya tamamen yerli ve yabancı özel anonim ortaklara devredilebilecekti. Üretimden çok dışalım tekeline dayanan bu düzenleme, fiyat istikrarına ek olarak kamu gelirlerini arttırmayı da amaçlıyordu.

Dış Ticaret; Cumhuriyetin ilk beş yılında ülkenin gümrük tarifelerini ve dış ticareti düzenleme yetkileri çok sınırlıydı. Dış ticareti düzenleme yetkisi 1929'da elde edildi ve çıkarılan bir yasayla düzenlendi.

Yeni düzenlemenin temel amacı, yerli üretimin, özellikle sınai üretimin dış rekabete karşı korunmasıydı. Yerli üretimin artırılması yönündeki genel politikaya uyumlu olan bu düzenlemenin bir sonucu olarak, Osmanlı'nın son yılları dahil, ilk kez dış ticaret fazlası elde edildi.

Dışsatımın dönemin başlarında önemli artışlar göstermesine karşılık daha sonraki yıllarda giderek azalmasının nedeni, Türkiye'nin dışsatımında önemli yeri olan ülkelerde görülen ekonomik bunalımdır. Dışalımda ise 1929'a kadar azalma eğilimi görülmemektedir. Ek olarak, aynı yıl dış ticaret açığının en fazla olduğu yıldır. Yeni gümrük düzenlemeleriyle dışalım sınırlama getirileceği beklentisi dışalım talebini ve stok yapma eğilimini artırmıştır.

Dış ticaret, 1929 yılından itibaren dışalımda kota uygulaması ve TL'nin dış değerini korumak üzere alınan yasal ve kurumsal önlemlerle sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni, 1929 Büyük Buhran'dır.

Kısaca ülke 1930'ların başında iç ve dış koşulların etkisiyle giderek daha içe dönük ya da ekonomisinin dışa bağımlılığı daha az bir noktaya gelmiştir.

Uygulama, 1929 bunalım ortamında diğer ülkelerde izlenen kendi kendine yeterlilik ya da dış ticareti sınırlama yönündeki uygulamaların ülkemize de yansıdığını gösterir. Bu on yıllık dönemde görülen en önemli gelişme dış ticaretin fazla vermesi, dışsatım-dışalım oranının olumlu gelişimidir. Bu durum, daha sonraki yıllarda izlenen devletçi sanayileşme politikasının, fiyatlar yönünden kararlı bir ortamda yürütülmesini sağlayan etmenlerden biri olmuştur denilebilir.

Kısaca, dönem sırasında dış ticaret alanında köklü değişimler olmuştur. Bir taraftan hükümetin gümrük saptama yetkisini elde etmesiyle getirdiği düzenlemeler, diğer taraftan da ülkenin dış ekonomik ilişkilerinde önemli yeri olan ülkelerde görülen ekonomik bunalım, dış ticaret hacminin giderek daralmasına neden olmuştur. Dönem sonunda ekonominin daha içe dönük bir nitelik kazandığı söylenebilir. Son olarak dönem sırasında dış ticaret fiyat oranları ülkenin zararına bir gelişme göstermiştir.

1930-1939: DEVLETÇİLİK DÖNEMİ

Alınan bütün önlemler ve benimsenen politikalara rağmen, sanayi sektörünün gelişiminin diğer sektörlerin gerisinde kalması 1923-1929 dönemi sonrasında devletçi politikalara geçişte önemli rol oynamıştır.

Liberal düzenlemeler çerçevesinde şekillenen serbest rekabetin ve özel kesime sağlanan çeşitli teşviklerden beklenen getirinin elde edilememiş olmasının yarattığı hayal kırıklığı, müdahalecilik ve korumacılık unsurlarını bünyesinde barındıran devletçi politikaları gündeme getirmiştir.

Ekonomi Politikası Değişikliği: Devletçi Sanayileşme ve Temel İlkeleri

Devletçilik, özel girişimciliğin ve özel sermayenin zayıf olduğu bir ülkede, devletin ulusal kalkınma ve ulusal savunma temel amaçlarıyla sınai faaliyette bir öncü, bir yönetici olarak öne çıkması olarak ifade edilmektedir.

Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatının azalmasının döviz gelirleri üzerinde yarattığı olumsuz etkinin temel tüketim mallarının ithalatını imkânsız bir hale getirmesi, kendine yeten bir sanayileşme politikasının benimsenmesini gerektirmiştir.

1923-1929 döneminde yabancı sermayenin ülkenin iktisadi çıkarlarına uygun faaliyet göstermemesi, özel teşebbüsün kısa dönemli karlar uğruna uzun dönemli kamu çıkarlarını çiğnemesi, 1929'da Lozan Antlaşması'nın sınırlamalarının sona ermesiyle artan gümrük gelirlerinin devletin iktisadi müdahale imkânlarını artırması, büyük buhranın patlak vermesi ve etkilerinin ülkemizde hissedilmesi ve askeri savunmayla ilgili gerek doğrudan gerekse dolaylı malları üretecek sanayinin oluşturulması devletçiliğe geçişin temel nedenleridir.

Döneminde siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanmış, kapitülasyonlarla yabancılara verilen hakların kaldırılmış olması, hükümetin yerli üretimi, ithal mallar üzerine tüketim vergisi koyarak koruması, gümrük tarifelerinin yükseltilmemesi, üreticilerin vergilerden muaf

tutulması ve Teşvik-i Sanayi Kanunu ile gerekli koşulların varlığına rağmen; sanayileşmenin özel kesimle sağlanması hedefinin başarısızlıkla sonuçlanması hem iç hem de dış faktörlerle yakından ilişkilidir.

Büyük Dünya Bunalımının ekonomi üzerindeki yıkıcı etkilerine ek olarak, sanayi sektöründeki altyapı eksikliğinin üretim maliyetlerini yükseltmesi ve teknik eleman yetersizliği, özel kesimin ticarete yönelmesine neden olmuştur.

1929 yılında yaşanan büyük kriz ile az gelişmiş ülkelerin ihracatları, fiyatları hızla düşen tarım ürünleri nedeniyle olumsuz etkilenirken, sanayileşmiş ülkeler ellerindeki sanayi mallarını satamaz hale gelmişlerdir. Ayrıca, Lozan Antlaşması'nın gümrük tarifelerine ilişkin getirdiği zorunluluk, ülkeyi yabancı malların istila etmesine neden olmuş ve bu durum sanayileşmenin devlet eliyle sağlanmasını adeta zaruri kılmıştır.

1930-1939 döneminde uygulamaya konulan devletçi politikalar vergi politikasında da değişikliklere neden olmuş; aşarın kaldırılmasıyla azalan kamu gelirlerini artırabilmek amacıyla yeni kaynaklar aranmaya başlanmıştır. Söz konusu dönemde vergi politikasının, iktisadi gelişmeyle ilişkili kamu hizmetlerinin finansmanı için kaynak sağlamak amacına yöneldiği, gelir sağlama anlayışının zorunlu ve hâkim olması sebebiyle, sistemli ve bilimsel bir vergi reformuna gidilmesinin engellendiği anlaşılmaktadır.

Vergilerde birbirini izleyen bir dizi değişiklikler yapılmış ve yeni vergiler getirilmiştir. Yapılan değişiklikler kapsamında özellikle ücretlilere yeni vergiler getirilmiş, bir vergiyle toplanamayan gelirin bir başka vergiyle toplanmasına çalışılmıştır. 1930-1939 döneminde getirilen yeni vergiler, İktisadi Buhran Vergisi, Muvazene Vergisi ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi olup ücretlileri esas almakta, bu vergiler olağanüstü vergiler olarak adlandırılmaktadır.

Tablo 1. Vergi Gelirlerinin Gelir-Servet-Harcama Üzerinden Alınan Vergiler

Yıllar	Gelir Üzerinden Alınan Vergiler	Servet Üzerinden Alınan Vergiler	Harcamalar Üzerinden Alınan Vergiler
1930	8.6	17.5	73.9
1931	13.0	17.0	70.0
1932	22.3	14.2	63.5
1933	22.2	14.2	63.6
1934	27.4	16.1	56.5
1935	28.5	15.6	55.9
1936	41.8	11.6	46.6
1937	17.1	10.8	72.1
1938	31.5	8.1	60.4
1939	35.7	8.6	55.7

Kaynak: Saraçoğlu, 2009:139'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Aşar vergisinin kaldırılması, toplam vergi gelirleri içerisinde gelir üzerinden alınan vergi payının azalmasına neden olmuşsa da 1931 yılından itibaren, gelir üzerinden alınacak yeni vergiler ve mevcut vergilere yapılan zamlarla arttığı görülmektedir. Servet ve harcamalar üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirleri içerisindeki payı ise dönem boyunca azalmaktadır.

Tablo 2. Vergi Gelirlerinin Dolaylı-Dolaysız Vergiler Olarak Dağılımı (%)

Yıllar	Dolaylı Vergiler	Dolaysız Vergiler
1930	74	26
1931	70	30
1932	64	36
1933	63	37
1934	56	44
1935	56	44
1936	47	53
1937	72	28
1938	60	40
1939	56	44

Kaynak: Saraçoğlu, 2009:140'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Dönem içerisinde dolaysız vergilerin payı artmış, dolaysız vergilerin 1930 yılında %26 olan payı 1936'da %53, 1939'da ise %44 olarak gerçekleşmiştir.

Devlet ekonomiye; millileştirme, devlet tekeli oluşturma, piyasalara ve fiyatlara dolaylı ve dolaysız olarak, koruma ve teşvik yolları ile müdahale edebilir. Fakat, 1930-1939 döneminde izlenen devletçi politikaların genel olarak, devletin özel kesimin yeterli olamadığı sanayi yatırımlarını gerçekleştirmesi yönünde şekillendiği görülmektedir. Bu noktada, dönem içerisinde piyasa ekonomisinin kuralları varlığını korumuş, devlet girişimciliği özel girişimin önüne geçmemiştir. Dolayısıyla, ekonomik kalkınmanın devletçi politikalar uygulanarak gerçekleştirilmeye çalışıldığı bu dönemde de özel kesim korunmuş ve teşvik edilmiştir.

Tablo 3. 1930-1939 döneminde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin GSYİH içindeki paylarını izlemeye imkân vermektedir. Tarım sektörünün 1930 yılında %49.0 olan payı, 1934 yılında %37.5'a gerilemiştir. Sanayi sektörünün dönem içerisindeki seyri incelendiğinde ise, GSYİH içindeki payının genel olarak arttığı ve 1930 yılında %9.2 olan payının 1939 yılında %15.4'e yükseldiği görülmektedir. Hizmet sektörünün payında ise dönem ortalarına kadar yükselme meydana gelmiş, dönemin ikinci yarısında ortaya çıkan gerileme ile neredeyse dönem başındaki değere dönmüştür.

Tablo 3. GSYİH İçinde Sektörlerin Payı (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1930	49.0	9.2	41.8
1031	48.5	10.4	41.0
1932	43.2	11.6	45.2
1933	40.5	13.5	45.9
1934	37.5	14.5	47.9
1935	39.3	14.6	46.0
1936	46.9	13.0	40.0
1937	44.5	14.1	37.9
1938	43.4	14.1	42.4
1939	41.7	15.4	42.9

Kaynak: Saraçoğlu, 2009:133'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Büyük Dünya Bunalımının yaşandığı bu yıllarda, Türkiye ekonomisi dışa kapanmış ve devlet eliyle milli sanayileşme hamlesine girilmiştir. Devletin iktisadi hayata artan müdahalesi, özellikle dış ticaretin düzenlenmesi ve fiyat kontrolü şeklinde kendini göstermiştir. Buhran yıllarında, dış ticaretle ilgili iki önemli kanun kabul edilmiştir. Bunlar; şeker, çay ve kahve ithalatını hükümet elinde toplayan kanun ile ihracatın kontrolünü arttıran ve ihracatı ruhsat sistemine dayandıran kanun olmuştur.

İktisat politikasında benimsenen devletçilik ilkesi, doktriner olmaktan çok pragmatik bir görüşü temsil etmiştir. Devlet ithal ikameci ve korumacı politikalara ağırlık vererek, kalkınma hamlesini bizzat kendisi başlatmak istemiş; devletçilik politikası sanayileşmeyi hızlandırmak için bir alternatif olarak doğmuş ve devlet öncülüğünde planlı sanayileşme hedef alınmıştır.

Dönemin başlıca ekonomi politikaları şu şekildedir:

- Tüketicilerin un, şeker ve bezi iç piyasada yeterince ve ucuz olarak elde edebilmeleri amaçlanmaktadır.
- Kotalar, gümrük tarifeleri, kambiyo denetimi yerli sanayiye koruyacak şekilde kullanılacaktır.
- Sadece bazı yatırım projelerinin finansmanı için Sovyetler Birliği ve İngiltere'den iki kredi alınmış olsa da yabancı sermaye üzerindeki kısıtlama ve denetimler artırılmaktadır.
- İç piyasalara ilişkin kamu denetimi arttırılmaktadır.
- Önemli tarımsal ürünler ve onlara dayalı sanayilerde devlet sanayisi başı çekmektedir (tekstil ve seker gibi).
- Sınai ürün fiyatları devletçe saptanmaktadır.
- Faiz oranı devlet tarafından belirlenmektedir.

- Özellikle sanayi ve madencilik alanlarında Sümerbank ve Etibank gibi kuruluşlarıyla tarım dışında en önemli işletmecisi haline gelen devlet beş yıllık sanayi planları uygulamasına başlamıştır.

- Özel sektör, Teşvik-i Sanayi Yasası'ndan yararlanmaya devam etmekte ve devlet kesimiyle ilişki içerisinde gelişmeye devam etmektedir.

1926 yılında Temettü Vergisi kaldırılarak, ticaret ve sanat ile uğraşanların gelirini konu edinecek biçimde, kısmen aşarın kaldırılmasından doğacak boşluğun giderilmesi, kısmen de modern vergileme amaçlarını gerçekleştirebilmek için Kazanç Vergisi getirilmiştir.

Kazanç Vergisi'nin getirilmesinde, aşarın kaldırılması, çeşitli yabancı şirketlerin millileştirilmesi, imparatorluk döneminden kalma borçların ödeme planına bağlanması nedeniyle devletin yeni gelir kaynakları araması etkili olmuştur. Dönem içerisinde gerek idarenin ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği gerekse uygulama güçlüğünden kaynaklanan mükellef şikâyetleri dolayısıyla yapılan değişiklikler ile 1934 yılında yeni Kazanç Vergisi Kanunu kabul edilmiştir.

1929 yılında ilk Himayeli Gümrük Kanunu'nun çıkarılmasıyla Türkiye, yerli sanayini gümrük vergileri ile koruyabilme imkânını bulmuştur. Ayrıca, 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'nun çıkarılması, sıkı bir kota sisteminin uygulanması ve 1932'de Takas Komisyonları kurulması ile ilgili kanunun çıkarılması, Türk sanayinin korunması ve geliştirilmesine yönelik diğer çalışmalar olmuştur.

1930-1939 döneminde, 1923-1929 dönemine göre daha yoğun bir karma ekonomi sistemini öngören devletçiliğin ortaya çıkmasında; Rusya'da uygulanan sosyalist sistemle merkezi planlama ve planlı ekonomi yöntemleri, Almanya'da gelişen Nasyonal Sosyalizm, 1923-1929 döneminde özel teşebbüse dayalı sanayileşmenin beklenen seviyeye ulaşamaması, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın batı ekonomilerini sarsması gibi faktörlerin etkili olduğu görülmektedir.

Bu faktörler dahilinde 1930-1939 dönemi başlıca gelişmeleri incelendiğinde:

- Devletçiliğin uygulandığı dönemde, topraksız köylüye toprak verilmesi yönündeki eğilim sürmüştü ve 1927 yılında %4.9 olan işlenen toprak oranının 1934 yılında %10.2'ye, 1940 yılında ise %12.3'e yükseldiği tespit edilmiştir.

- 1930'lu yıllarda çıkarılan yasalarla devletçi yapı kurumsal hale dönüştürülmüştür.

- 1930 sonrasında yabancı sermayeye karşı tutumun değiştiği gözlenmiştir.

- Türkiye'de faaliyet gösteren ve Osmanlı döneminden kalan yabancı yatırımların önemli bir bölümü millileştirilmiştir.

- Gerek iç gerekse dış piyasalara müdahale edilmiş ve denetimler yapılmıştır.

- Devletin tarımsal piyasalar üzerindeki denetimini çeşitli mekanizmalarla sağladığı gözlenmiştir.

- Şeker pancarı ve pamuk gibi hammaddeleri kullanan sanayinin önemli ölçüde devlete ait olması ile devlet işletmeleri piyasaya egemen olmuştur.

- Demiryolları, deniz ulaşımı, sanayi ve maden sektörlerinde devlet kendisini göstermiştir.

- Özel sanayi, hem fiyat kontrolleri hem de hükümete verilen bazı yetkilerle denetim altına alınmıştır.

- Dış ticaret ve kambiyo rejimleri devletin denetimi altındadır.

- İç ticaret hadleri tarım kesiminin aleyhine gelişmeye devam etmiştir.

- Aşar vergisinin yerini sınai ürün vergilendirmesi almıştır.

Dönemin Sanayileşme Stratejileri: Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları

Bu dönemin sanayileşme stratejisinde, ekonominin kaynaklarını arttırmanın tek yolu olarak görülen sanayileşmenin, ekonomik ve sosyal gelişmeyi de gerçekleştireceği temel alınmıştır. Bu kapsamda dönemin en önemli olayı, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP)'nin yürürlüğe konulması olmuştur.

1931-1933 yıllarında hazırlanan ve Mayıs 1934'te yürürlüğe konulan BBYSP'nin temel amacı, daha önce neredeyse tümüyle ithalatı yapılan belirli tüketim mallarının üretiminde belirgin artışlar sağlamak olmuştur. Yirmi fabrika kurulmasını hedefleyen ve dokuma, maden işleme, selüloz-kağıt, seramik, cam çimento ve kimya sanayilerini kapsayan BBYSP'nin esasları şu şekilde belirlenmiştir:

- Ana hammaddeleri yurtdışında var olan ve kısa vadede sağlanabilecek sanayi kolları ele alınmıştır.

- Söz konusu sanayilerin büyük sermaye ve teknik güce dayalı olması nedeniyle devlet eliyle kurulması benimsenmiştir.

BBYSP'nin uygulamaya konulması sonrasında, 1934-1939 alt dönemi itibarıyla yatırımların GSMH içindeki payı %10.2'ye yükselmiştir. Sanayi yatırım programı niteliğine de sahip olan BBYSP ile kurulan fabrikalar, Türkiye'nin sanayileşmesinde büyük roller üstlenmiştir. Planla, Etibank ve Sümerbank gibi iki kuruluş da ülke ekonomisine kazandırılmıştır.

Ayrıca yeni demiryolları, küçük çapta baraj ve silolar yapılmıştır. Ülkenin farklı bölgelerinde kurulan bu kuruluşlar, söz konusu bölgelerde ekonomik ve sosyal yapıda önemli değişimlere neden olmuştur. Her ne kadar birinci sanayi planının finansmanı ayrıntılı olarak belirtilmemiş olsa da kalkınmanın finansmanı ve vergileme arasındaki ilişkinin ilk kez bu planda kurulduğu görülmektedir.

BBYSP, kamu kesiminin sanayideki payını genişleten bir devletçilik uygulaması olmakla birlikte, plan kapsamında özel sektörü ortadan kaldırmaya yönelik bir politika söz konusu değildir.

1938 Yılında Atatürk'ün ölümü ve Avrupa'da esmeye başlayan savaş rüzgârları ile sanayileşme hamlesi büyük darbe almışsa da, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı içerisinde yer alan birçok projenin hayata geçirilmesi sağlanabilmiştir.

Sanayide önemli bir gelişme sağlayan ve devletçilik politikasının başarılı bir uygulaması olan BBYSP'nin ardından, 1936 yılı sonlarında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmaya başlamıştır. Bu planda, özellikle madencilik, maden kömürü ocakları, konut, yakacak sanayi ve enerji, elektrik santralleri, toprak sanayi, gıda sanayi, kimya sanayi, makina sanayi ve denizcilik alanlarında 100'den fazla fabrikanın kurulması öngörülmüştür.

BBYSP'nin büyük ölçüde devamı olan, dış ticaret açığının kapanması için ithal ikamesi yerine ihracatın artırılması üzerinde duran ve madencilik, enerji santralleri, toprak-gıda-makine-kimya sanayilerine ilişkin hedefleriyle önemli bir sanayileşme hamlesi yaratabilecek İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Avrupa'da bozulan siyasal istikrar, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve uluslararası ilişkilerde gözlenen değişimler nedeniyle uygulanamamıştır.

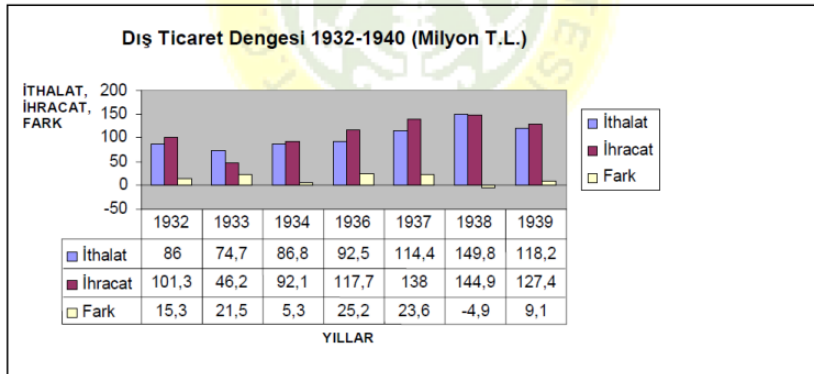
Böylece, 1923 yılından devletçilik döneminin sonuna kadarki süreçte, iktisadi kalkınmanın hızlandırılması iki yönden gerçekleştirilmiştir:

- Yabancı şirketleri, mülkiyetlerindeki imtiyazları satın almak yoluyla millileştirmek,
- Sanayileşmeyi gerçekleştirmek için ülke yollarını bir plan dahilinde inşa etmek.

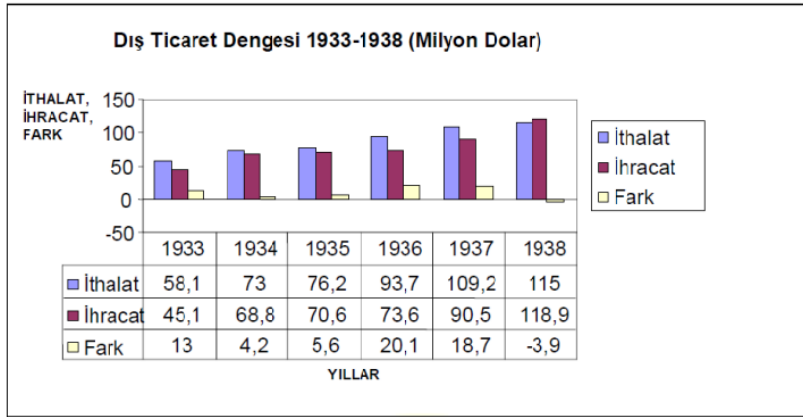
Ciddi bir sanayileşme girişiminin başladığı bu dönemde, uygulanan ithal ikamesi stratejisi doğrultusunda dış ticaret açığını gidermek amacıyla, gümrük vergileri ve kambiyo kontrolünün yanı sıra, ithal yasaklarına ve kontenjana, takas ve kliring gibi yollara başvurulmuştur. Yine de Kurtuluş Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması hükümleriyle korumacı politikaların önlenmiş olması, 1929 yılına kadar etkin dış ticaret ve sanayileşme politikalarının uygulanamamasına neden teşkil etmiştir.

Dönemin dış ticaret dengesi, bileşenleri ihracat ve ithalat miktarlarının milyon TL ve milyon \$ birimleri ile incelendiği grafiklerde (Grafikler 1 ve 2) gösterilmektedir. Her iki grafikte de 1932-1939 yılları arasındaki ithalat ve ihracat değerleri incelendiğinde; 1938 yılı hariç diğer bütün yıllarda dış ticaret dengesinin fazla verdiği anlaşılmaktadır.

Grafik 1: Dış Ticaret Dengesi 1932-1939 (Milyon T.L.)

Grafik 2: 1933-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticareti (Milyon \$)

1930-1939 döneminde GSMH artış oranı bir önceki dönem olan 1923-1929 Dönemine göre daha iyi olarak nitelendirilemese de, sanayide sağlanan istikrarlı büyüme daha olumlu bir ekonomik tablo ortaya koymaktadır. 1930-1939 döneminde ortalama ekonomik büyüme hızı %6 olarak gerçekleşmiştir.

Aslında izlenen devletçi, dışa kapalı ekonomi politikaları ile 1930-1939 döneminde dünyadaki genel durum incelendiğinde Türkiye'nin söz konusu planlar yardımıyla olumsuzlukların bir ölçüde dışında kalmayı ve sanayileşme çizgisinde ciddi adımları atmayı başarmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda 1932-1939 dönemi devletçiliğini, kendisini tamamlayan diğer iktisat politikası unsurlarıyla birlikte milli bir sanayileşme çabası olarak yorumlamak; devletçiliğin iktisadi bilançosunu bu dönemde olumlu değerlendirmek mümkündür.